

Toomas Vint

ARTHUR VALDESE LUGU

Talvapäeval, tolle tavatult külma talve päikesepaistelisel külmal hommikul, leidis kunstnik Vennet oma postkastist ajalehtede kõrvalt kirja Trapeežilt, kus oli ära toodud katkend ühest Arthur Valdeese novellist, mis — nagu puudulik viide märkis, oli avaldatud 1908. aastal «Istandikus». Vennet istus hulk aega kirjutuslaua nurgal, kord silmitsedes tuhkjaskollast päikest, mis otsekui jääkirmet tagant alla piilus, kord jälle paberilehte masinakirjaridadega; viimaks ta nagu ärkas unelusest või mõtisklusest, võttis telefonitoru ja helistas dr. Jablonskile, kes on meie linna tuntumaid bibliofiile. Lugenud katkendi ette, ütles Vennet kohe, et tal on suuri kahtlusi sellise novelli olemasolu kohta üldse ja ta arvab, et tegemist on võltsinguga. Dr. Jablonski sõnas, et sellist ebavaldeslikku stiili Valdeese pähe pakkuda on küllaltki julge nali, kuid lisas ebalevalt, et proovib asja veel uurida.

Ateljees oli juba piisavalt valgust ning Vennet istus ammu alustatud maali ette, just nimelt istus, sest ta ei teinud katsetki võtta pintslit, ta ei pannud isegi kitlit selga, üksnes istus ja vaatas väljas helkivat lund. Härmas puid, kõrsi, mis hangedest välja ulatusid. Naabermaja korstnast tõusvat suitsu. Ta otsekui kartis lõuendit, püüdis seda harjutada oma olemasoluga, istus vaguralt, nagu salamahti lootes, et lõpuks lõuend — see metsistunud, kurjavõitu koer — harjub temaga, muutub leplikuks ja võtab vastu, mis Vennetil talle anda on.

Juba mitmendat nädalat ei suutnud Vennet maalida. Talumatu seisund, mis oli alanud sügisel, süvenes tasapisi, kuni jõudis kätte kriisi: ta lihtsalt ei maalinud enam. Tavaliselt oli Vennet harjunud töötama palju ja peaaegu iga päev. Aga korraga oli kõik teistmoodi. Ta tundis viimasel ajal isegi vastikust värvilõhna vastu, aga ometi veetis oma töötunnid ateljees, kas midagi lugedes või lihtsalt niisama aknast välja vahtides. Kõrvalt vaadates paistis kõik korras olevat, Vennet ei kurtnud, tema olekusse oli siginenud isegi tasakaalukust või rahu, kui mõni sõpradest tuli külla, siis ei lasknud ta teda ateljeesse, andes ebamääraselt mõista, et tal on käsil midagi erilist, mis aga pole veel valmis.

Istunud tükk aega molberti ees, silmitsenud sädelevat lund, Vennet tõusis nagu vastutahtmist, seisatas veel viivu akna juures, seejärel kõndis noruspäi kirjutuslauani, võttis telefonitoru, aga asetas selle uuesti hargile. Siis ta alustas kirja Trapeežile, milles tänas huvitava

TOOMAS VINT

katkendi eest, kuid avaldas kahtlust, et autor pole siiski mitte see, kes viites antud, ja äkki, jättes kõik viisakusavaldused kõrvale, sõimas Trapeeži häbematuks intrigandiks ja võltsijaks — see oli kummaline, spontaanne vihapurse, milles Vennet tegelikult pani mõne reaga kirja kogu oma kibestuse võimetusest midagi luua. Kirja lõpus lubas ta Trapeeži ilma jätta K. Borelli esseedekogust «Kas Simson või Delila» — karistuseks... Muide, hiljem sai Trapeež tookord ärasaatmata kirja lugeda, ning siis ta kommenteeris seda karistust: Venneti rahu oli häiritud, ta oli ootamatult mõneks hetkeks eemale kistud iseenese mina steriilsest nautimisest.

Jah, aga siin peab tegema väikese kõrvalepõike ja rääkima Arthur Valdesest täpsemalt: Venneti poolt avastatud Valdesest. Nimelt talve hakul juhtusin kord koos Vennetiga lõunastama ja prae ootel hakkas ta korraga rääkima, et Eestis oli tõepoolest kirjanik nimega Arthur Valdes, kummaline, meeletu andega inimene, kes juhindus põhimõttest, et tõeline looja loob ainuüksi enda jaoks, publik olevat liigne ballast, mis muudab tundmatuseni autori ideid, üsna sageli teisendab need vastupidisteks, loojale sootuks võõrasteks, isegi sõnastustäpsus ei oma kaalu — ka kõige lihtsamat sidesõna võib lugeda kümnetes varjundites ja adekvaatset teksti, mis täiuslikult samastuks loojaga, pole võimalik saavutada. Seetõttu on kõik loojad, kes publitseerivad oma teoseid, kas suuremal või vähemal määral aferistid, kellel on ükskõik, kuidas käitutakse nende ideedega, ja neid pigem ahvatleb looma võltsile tuginev kuulsus või käsitöölise tasu tehtud töö eest.

«Valdest peeti omal ajal sellise kontseptsiooni tulemusena üksnes albiks seltskonnakirjanikuks,» jutustas Vennet, «leidub ju kõikjal neid «suuri kirjanikke», kes pidevalt töötavad romaani või poeemi kallal, kuid kellelgi teisel ei õnnestu kunagi ainsatki nende poolt kirjutatud rida lugeda. Ometi olevat sidunud Valdest Tuglasega lähedane sõprus, kuigi praegu on keeruline hinnata kahe nii erinevate vaadetega inimese suhteid. Vastandina Tuglasele oli Valdes nagu liblikas ja Valdese loomus — hedonistlik, liialdatud boheemlik — võis Tuglases isegi salajast kiivust üles kütta. On teada, et Tuglas oli üks neist vähestest, kes sai Valdese loomingut lugeda, ja siis tekkis (võimalik, et pärast üht tulist, rumala tüluga lõppenud vaidlust) Tuglasel mõte kirjutada jutt, kus ta vähemalt üldjoontes saaks kirjeldada novelle, mis olid määratud sündinult surema. Üsna lõbus on ette kujutada, millise muheluse saatel muutus Valdes sõbra sule all sõnakehvaks askeediks, kes hõiskab: «Mitte kaunishingi, vaid «väikekoodanlasi»; mitte boheemiliikmeid, vaid «perekonnaisi»...», ja kui novell ilmus, võib arvata Valdese raevu, kes käis mööda Pariisi, vihmavarjuotsaga tuttavaid torkides ja Tuglast otsides...»

TOOMAS VINT

Siin olin ma lihtsalt sunnitud Vennetit katkestama. Vaatasin talle tookord naiivse uudishimuga otsa ja küsisin, kust ta seda kõike nii hästi teab. Vennet vajus longu. «Ega ma ei teagi,» sõnas ta, «1916. aastal oli Valdes Pariisis, võimalik, et ta ei osanud siis veel kahtlustadagi, et Tuglas on selle novelli kirjutanud, võimalik...» Ta ei lõpetanud, näppis mõtlikult habet ja vahtis äraoleval pilgul vaasi pohlavartega.

«Aga siiski, sa ju toetud mingitele faktidele?» pärisin nõudlikult.

«Jah,» ütles Vennet, «kõike seda rääkis mulle üks mees, Ants oli ta eesnimi, kohtusime juhuslikult õllesaalis, ta on klaverihäälestaja või töötab klaverivabrikus, ma ei saanudki täpselt aru, aga sellel pole ka tähtsust, ja ta rääkis, et ta isa oli olnud Valdese sõber... Kahjuks ma ei tundnud siis veel selle kõige vastu huvi, lihtsalt imetlesin, kuidas üks klaveripoleerija niivõrd hästi kirjandust tunneb...»

Nõnda, nüüd olen üht-teist jutustanud Valdesest ja küllap on paras aeg pöörduda tagasi Venneti ateljeesse, kus ta põdes masendavat loominguulist kriisi ja sai hommikul Trapeežilt kirja, milles oli katkend Valdese novellist.

Vennet kirjutas ümbrikule Trapeeži aadressi, kleepis ümbriku kinni ja tundis, et ta on lõputult väsinud. Väljas langesid harvad lumehelbed, päike oli kollane ja maad kattis imekerge külm lumi. Vennet heitis kušetile ning vahtis lage. Nii ainiti lage vahtides jäi ta magama ja nägi unes, et on Trapeežile külla läinud, nad istuvad köögis ning söövad suurest pruunist kausist soolatud peipsi tinti. Korraga tunneb Vennet vastupandamatut lõhkumiskirge, ta tahab haarata kausi tintidega, aga see on ketiga laua küljes kinni ja ei tule lahti, Vennetit haarab raev, ta tahab rebida laualt lina, kuid seegi on nagu laua külge kleebitud, ta tormab teise tuppa, hakkab kirvega kappi maha lõhkuma, ent kapi seinad on kivist ja Trapeež istub kapi otsas ja naeratab salapäraselt. Siis Vennet tunneb kohutavat külma ja ärkab. Akna taga langevad talvepõua üksikud lumehelbed.

Aga tegelikult oli see telefonihelin, mis Venneti üles ajas. Helistaja, dr. Jablonski, ütles nagu muu seas, et ta tahaks koos Vennetiga ühele vanainimesele külla minna. «Ma ei saa,» sõnas Vennet närviliselt. «Ma teen tööd.»

«Kahju,» ütles Jablonski, «ma mõtlesin, et te tunnete huvi Valdese vastu.»

«Mis!» Vennet lausa karjus telefonitorusse.

«Ma sain just teada, et on olemas üks Valdese käsikiri.»

«Jah,» kõneles Vennet erutusest võõral häälel, «ma tellin takso ja olen umbes veerand tunni pärast teie juures.»

Paarikümne minuti pärast, kui Jablonski Venneti kõrval autos istet võttis, lausus ta peaaegu kiretult: «Muide, me sõidame praegu Valdese

TOOMAS VINT

armukese Lilli Mureli venna juurde.» Vennet vahtis pensionärist arsti miimikata nägu nagu ilmutist. «Naljakas,» pomises ta äkki, «ma pole vist juba kaks kuud kodunt väljas käinud.»

«Olete arvatavasti palju tööd teinud,» lausus nagu küsides Jablonski.

«Jah,» neelatas Vennet oma sõna alla.

«Aga see Valdesega lugu on isegi väga naljakas. Varsti pärast teie telefonikõnet tuli üks alkohoolik mulle raamatuid müüma. Minu meelest tal peaksid raamatud juba ammu otsas olema, aga täna ta tuli purjuspäi ja avaldas mulle oma saladuse: nüüd ta varastavat raamatuid. Teate, vahel on joodikud avameelsed ja ta võttis mind kui ärikaaslast ning pihtis, et raamatud olevat pärit perekonnast, kus neid ei hinnata, kuigi kunagi oli seal elanud kirjanik. Kirjanik? küsisin joodikult. Jah, keegi Valdes, ütles ta... ja teate, sel hetkel mõtlesin, et on tegemist mingi üleannetu kokkumänguga — hommikul helistate teie, siis see joodik... Aga tegelikult nii need maailma asjad käivad: kui kivike veereb, siis võib oodata laviinigi. Ausalt öelda, ma isegi ei imesta selle üle.»

Takso peatus.

Nad kloppisid uksele. Avama tuli pikka kasvu hall daam. «Ei, ei,» tõrjus daam nad tagasi, «ega Valdes olnudki kirjanik.» Seletused, viisakused, naeratused. Lõpuks nad istusid pitslinikuga kaetud laua taha ja daam pakkus neile teed. Pika palumise peale tõi kausta paberilehtedega. Vennet hakkas lugema. Jablonski jõi väikeste sõomudega hiiglasuurest tassist teed.

Õhtul kirjutas Vennet Trapeežile uue kirja.

«Kallis sõber, olin täna hommikul Sinu peale tõsiselt vihane, mulle lihtsalt ei mahtunud pähe, et Sa võid mind sellise võltsinguga narritada, aga võltsing see Valdesega katkend ju oli! Sa püüa ainult ette kujutada minu sisetunnet, kui ma kellelegi räägin, et Valdes oli tõepoolest olemas, ja mind kuulatakse, noogutatakse, aga ma tajun, et mind ei võeta tõsiselt, vähe sellest, seljataga räägitakse, et Vennetil on totter kinnisidee, muiatakse, seipitsetakse minu kohta kuulujutte. Loomulikult ma saan aru, kui võrd keeruline on ümber lükata müüti, mis on rahvale müüdi, mitte tõelisuse pähe välja pakutud, kuid peab ka aru saama Tuglasest, sest ahvatlus kirjeldada ideaalloomat kaalus üles printsiibi austada Valdesega tõekspidamisi. Kuid praegu see pole enam oluline, minu jaoks omab üksnes tähtsust, et selline isiksus oli olemas, see oli minu usk ja lootus ja nüüd lõpuks olen ma saanud ka selleks piisava kinnituse. Tead, kallis sõber, ma olen piiritult õnnelik, et täna hommikul Sinu kirja sain, sest kui ma poleks dr. Jablonskile helistanud, oleks tõenäoliselt Valdesega nimi ta kõrvust mööda libise-

TOOMAS VINT

nud, ja kui ma hommikul kirjutasin, et jätan Sind ilma Borelli essee-dest, siis võid nüüd olla kindel, et saad endale selle tundmatu saksa kunstniku gravüüri «Die gute Prise», mis minu kirjutuslaua kohal ripub, või siis Édouard Manet' «Nana» õlitrukis reproduktsiooni, mida Sa juba ammu oled kiivalt vaadanud... Ning nüüd kõige tähtsamast: täna sai dr. Jablonski teada, et meie linnas elab Arthur Valdese armu-ke Lilli Mureli vend!

Kahjuks on vend halvatud ja ta abikaasa ei lubanud meil teda tüli-tada, ta andis üksnes lootust, et ehk õige varsti mehe tervislik sei-sund paraneb, kuid see kõik pole veel nii oluline. Oluline on tõsiasi: Arthur Valdese novell. Tõenäoliselt ainuke säilinud käsikiri. Pealkirja ei olnud, puudusid lk-d 1—4; lk-d 17—18; lk. 26; lk-d 32—34; lk. 39; aga sellele vaatamata oli süžee tajutav, arusaadav, muide, stiil tolle aja kohta küllaltki kummaline, võimalik, et geniaalselt avangardistlik. Ja nüüd, kui lubad, resümeerin lühidalt seda kunstiteost.

Hakatuses on tavalised, rutakad pildid Tartust, tudengitest, pea-tegelaseks keegi nooruk, kes teeb midagi, on kusagil, suhtleb kellegagi, argireaalsus, sügisene vihmane linn, ent kõik on antud nagu läbi udu-vine, ei, mitte impressionistlikus koloriidis, vastupidi — terav tegelik-kus on allutatud mingile lummapärale alatoonile, nagu mitteolemisele, nagu kuskil kõrval olemisele, on mulje, otsekui vihmane sügis oleks imibunud tegelastesse, olukordadesse, peategelase hinge, ja sellest koloriitmaalist eralduvad ainult üksikud episoodid, meeletuseni värvi-ergad nägemused: armatsejad jõe kaldal, vaade majaperenaise aknasse, kus keskealine naine lahti rõivastub, kaste ning tünne täis kaubahoov ja mingi tüdruk sukapaela seadmas. Nii kirjeldus päevast päeva, nädal-last nädalasse, nagu igav igavik, ja siis viib autor meid nooruki kamb-risse, ning kui seni oli kõik kuidagi kiiresti ülelibisev ja üldine, siis äkki tempo aeglustub: iga ese seal kambris saab pikaks mälestuste ja assotsiatsioonide reaks, noormehe iga liigutus on nagu terve jutus-tus, märkamatult toimub lugeja samastumine peategelasega, otsekui oleks Valdes puudutanud meie kõige salajasemaid mõtteid, soove, tahtmisi, hingeliigutusi, ja siis läheme kaasa vapustavalt intiimse nägemustemaailmaga, kus romantilised pooltoonid varjutavad lapse-likku naiivsust ja küps, alles end väljaalamata tunne allub crootili-sele kutsele, mis tekitab nooruki peas kohati lausa ebardlikke orgiaid, milles kõik tegelased, kes eelmistel lehekülgedel põgusalt mööda lip-sanud, äkki omandavad lihalikkuse ja astuvad elavatena sellesse mee-letusse, kõikeunustavasse fantaasiasse... Siis hommikuvärvid, uus reaalsus oma helide, lõhnade, vihma ja porise hooviga. Tumehall argi-masin paneb hooratta käima ja viib pooleldi veel uneluste kammitsas nooruki trepist alla, juba ta on astumas vihmassele tänavale, kui vaa-

TOOMAS VINT

tab korraks tagasi ja näeb midagi, mis teda veetleb, aga samal ajal hirmutab: temas toimub sünge võitlus — mõne hetke justkui tapleksid inimkonna ürgsed ihad ja kõige kaunimad soovid, nagu ideaalid ja olelusvõitlus. Veel võib lugeja kahelda tegevuse reaalsuses, kuid juba järgmisest lõigust muutub stiil — kõik, mis meie silmade eest läbi libiseb, on naturalistlik, jõe, masendav, see on nagu teotus, otsekui kauni maailma eitamine; jääb üksnes labane iha, mis jaotub majapere-naise, nooruki ja siis veel kellegi rasvast lotendava leskproua vahel. Jätk kirjeldus, mis pärsib erootilisi tundeid, nagu pilab kõik — nooruki iharad unelused jäävad lapsikuteks mängudeks selle uue mängu kõrval, kus nooruk ise on muutunud: pool looma, pool teenrit, pool orja, pool käest kätte antavat mängukanni... Siis saabub kriis... Ma pole kunagi varem kirjanduses kohanud nii lõplikku puhastust, enesest ja maailmast lahtiütlemist maailma jaatamise kaudu. Selles on midagi meeletult kaunist, see on veider ülemlaul elule läbi surma, võimas tervenemine... ja seejärel lõpp. Viimasel leheküljel hellitab üksnes külm kuu nooruki liikumatuid pärani silmi... Korraga tajusin, et ma ei ole lugenud kaunimat armastuslugu, just nimelt juttu armastusest, kuigi seal puudus traditsiooniline kaunis armastatu.

Kallis sõber, mul on väga kahju, et Sa ei saa seda novelli lugeda, sest kui ma olin viimase lehekülje ära pööranud, ütlesin Jablonskile, et nüüd põletame selle jutu ära, ma imestan siiani, kuidas ma suutsin seda nii rahulikult öelda, aga Jablonskil olid pisarad silmis, kui süütasin kaminas need võrratud leheküljed... Sa püüa mind mõista: Lilli vend oli halvatud, ta abikaasal oli ükskõik, Jablonski vaikis ja kogu vastutus oli minu peal, aga ma olin jutust nii vapustatud, et ma ei saanud teisiti, kui pidin Valdesele avaldama seda viimast austust, austust ta tõekspidamiste vastu, austust TEMA vastu, kes võib-olla oli ainuke tõeliselt lõpuni aus loovinimene, keda meil õnnestub kas või nime poolest tunda.»

*

Hiljuti kohtasin ma tänaval Trapeeži, meil tuli jutuks Vennet ja Trapeež rääkis, et kunstnik valmistub personaalnäituseks, millest töötab kujuneda meie kunstielu suursündmus. Ma polnud Vennetit ei tea kui kaua näinud ja imestasin, et ta on kosunud sellest kriisist, mis nagu haigus oli teda vallanud. Trapeež kissitas silmi, sügas habet ning jutustas mulle loo, millega te nüüd juba tuttavad olete. Ma ei tea miks, kuid mul tuli korraga pähe, et see kõik oli ainult näitemäng, kavalalt stsenaariumi järgi lavastatud müstifikatsioon, ja eks ma seda Trapeežile ütlesingi. «Ei, kullake, see, mis puutub Valdesesse, vastab kõik tõele,» sõnas Trapeež kiiresti ja hakkas mulle jutustama lugu, mida ma juba sügisel Venneti käest kuulsin.

TOOMAS VINT